

УДК 346.9

І. Ю. Татулич, канд. юрид. наук, асистент
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Кафедра правосуддя
вул. Університетська, 19, Чернівці, 58000, Україна

НЕУПЕРЕДЖЕНИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД – ГАРАНТІЯ ДОСЯГНЕННЯ ОСНОВНИХ ЗАВДАНЬ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Досліджено одне із ключових завдань цивільного судочинства – неупереджений розгляд і вирішення цивільних справ. Проаналізовано існуючі в теорії цивільного процесуального права погляди науковців на правову природу неупередженого судового розгляду цивільних справ. Розкрито гарантії досягнення неупередженого судочинства. Охарактеризовано чинне процесуальне законодавство та практику Європейського Суду, що регулюють питання незалежності та неупередженості суду.

Ключові слова: цивільне судочинство, неупереджений, процесуальний порядок.

Постановка проблеми. Україна проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3 Конституції України), яка відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження і забезпечення таких прав і свобод є її головним обов'язком. Інтереси суспільства, права і свободи людини можуть бути захищені лише справді незалежним і неупередженим судом, який діє на засадах верховенства права, законності, змагальності сторін. Здійснюючи правосуддя, суд захищає порушені, невизнані або оспорювані права, свободи чи інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, інтереси держави. Судовий захист відбувається з дотриманням цивільної процесуальної форми, оскільки суд та учасники цивільного процесу повинні діяти в установленому законом порядку, реалізуючи принципи цивільного процесуального права, спрямовані на досягнення мети та завдань цивільного судочинства. Саме тому завданням цивільного судочинства визначено справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ [1, ст. 1]. Неупередженість є однією із головних ознак демократичної та правової держави. На превеликий жаль, судді часто вдаються до дій пов'язаних із їхнім упередженим ставленням до однієї чи обох сторін цивільного процесу. Тому виявлення та з'ясування особливостей, що підтверджують неупередженість судового розгляду залишається одним із актуальних завдань, що стоять перед судом під час розгляду та вирішення цивільної справи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення та дослідження питань стосовно завдань цивільного судочинства, а саме справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ здійснювалося науковцями та вченими-процесуалістами такими як: В.В. Комаров, С.С. Бичкова, О.В. Гетманцев, Н.Ю. Сакара, С.В. Васильєв, М.М. Ясинок, Т.В. Сахнова, Г.Л. Осокіна, Т.А. Цувіна, С.Я. Фурса, С.В. Щербак, Є. Євграфова, Р. Ханова, Д. Притика, І.Л. Петрухін, В. Кравчук та ін. Адже завдання цивільного судочинства служать засобом досягнення його ефективності, повинні поширюватись на всі види проваджень в цивільному процесі та всі стадії розгляду і вирішення цивільних справ, що і призведе в майбутньому до ухвалення законного та обґрунтованого рішення. В свою чергу ефективність захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів залежить від реалізації одного із завдань судочинства – неупереджений розгляд цивільних справ.

Мета статті – розкрити суть неупередженого судового розгляду як одного із завдань цивільного судочинства; дослідити гарантії, які забезпечують досягнення та реалізацію неупередженого розгляду та вирішення цивільних справ; проаналізувати законодавство, в якому містяться положення щодо неупередженого судового розгляду.

Виклад основного матеріалу. Одним із найважливіших завдань цивільного судочинства є неупереджений розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених,

невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Великим тлумачним словником сучасної української мови слово «неупереджений» тлумачиться як такий, що не має обманної, негативної, заздалегідь сформованої думки, упередження проти кого -, чого-небудь [2, 783]. Гарантія права на неупереджений розгляд та вирішення справ знайшла своє відображення і в нормах національного законодавства, зокрема, в ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (далі – Закон) вказується, що кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним відповідно до закону. Окрім цього, в п.1 ч. 1 ст. 106 цього ж Закону містяться підстави дисциплінарної відповідальності за порушення вказаної норми. Постанова Пленуму ВСУ «Про застосування норм Цивільного процесуального кодексу України при розгляді справ у суді першої інстанції» від 12 червня 2009 року № 2 констатує, що при здійсненні правосуддя у цивільних справах суд першої інстанції повинен забезпечувати їх справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення протягом розумного строку. Дана вимога знайшла своє офіційне закріплення і в міжнародно-правовому законодавстві. Так, Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року у п.1 ст. 6 аналогічно закріпила право на справедливий, публічний розгляд справи в розумний строк незалежним та неупередженим судом, створеним на підставі закону. У ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права передбачено, що кожний громадянин має право при визначенні його прав та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий та публічний розгляд справи компетентним, незалежним і неупередженим судом, створеним на основі закону.

Як бачимо, всім суб'єктам цивільних процесуальних правовідносин гарантується судовий захист незалежним і неупередженим судом, який здійснює правосуддя. Судді при здійсненні правосуддя незалежні від будь-якого незаконного стороннього впливу з боку вищестоящих органів, інших гілок влади, від суддів вищих інстанцій, учасників цивільного процесу та ін. Суді здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права. Отже, неупередженість передбачає і незалежність суду при здійсненні правосуддя у цивільних справах і підкорення їх тільки Конституції і законам України. Гарантії самостійності судів і незалежності суддів визначаються Конституцією України в ст. 126, 129 та в ст. 6 і 48 Закону.

Самостійність судів та суддів є основною передумовою їх незалежності, об'єктивності та неупередженості. Неупереджений розгляд і вирішення справи повинен забезпечити правильний її розгляд незалежним судом. Суддя неупереджено здійснює судочинство, якщо буде дотримуватись цивільної процесуальної форми як певного процесуального порядку розгляду і вирішення цивільних справ, норм матеріального і процесуального законодавства, правильно встановить всі обставини у справі і, встановивши спірні правовідносини, правильно обере норму матеріального права, що їх регулює. При цьому суд належним чином оцінює докази по справі за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на повному, всебічному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні. А це, в свою чергу, призводить до ухвалення законного і обґрунтованого рішення по справі, що робить неупередженість судді гарантією справедливого вирішення спору. Прикладом порушення принципу незалежності судової влади є справа «Совтрансавто-Холдінг проти України» від 25 липня 2002 року, де заявник наголошував на тому, що його справа не була розглянута справедливо та протягом розумного строку незалежним і безстороннім судом. Європейський Суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) звернув увагу на випадки втручання органів державної влади в судове провадження. Суд дійшов висновку, що втручання було таким, що суперечило поняттю «безсторонній і незалежний суд» в сенсі ст. 6 Конвенції [3].

Щодо вимоги про «неупередженість» суду, ЄСПЛ встановлює два критерії. По-перше, орган, який розглядає справу, повинен бути безстороннім суб'єктивно, тобто жоден його член не повинен мати будь-якої особистої заінтересованості або упередженості. Вважається, що суддя є неупередженим, якщо немає доказів, які б свідчили про протилежне. По-друге, такий орган також має бути неупередженим з об'єктивного погляду, тобто він повинен надати достатні гарантії, які б виключали будь-які законні сумніви стосовно цього [4, 78]. Так, у справі «С. Науменко проти України» від 9 листопада 2004 року заявниця до-

води́ла, що трива́лість прова́дження у її справі не була «розумною»; крім того, скаржилася, на несправедливий судовий розгляд; відсутність неупередженості у судді під час перегляду справи у порядку нагляду та ін., внаслідок чого Європейський Суд визнав порушення ст. 6 Конвенції при розгляді справи [3].

Неупередженість суду, виходячи з аналізу судової практики має бінарну природу, оскільки ЄСПЛ виділяє суб'єктивний та об'єктивний критерії останнього. Суб'єктивна неупередженість пов'язана із особою судді, з його особистими переконаннями. З цього боку судді повинні бути вільними від особистого упередженого ставлення до сторін. Об'єктивна неупередженість стосується структурних питань організації складу суду та полягає у відсутності будь яких законних сумнівів у тому, що її забезпечено і гарантовано судом. Для перевірки на об'єктивну неупередженість слід визначити, чи є факти, які не залежать від поведінки судді, що можуть змусити сумніватися у його неупередженості. Йдеться про ту довіру, яку суди у демократичному суспільстві повинні апріорно викликати в учасників цивільного процесу. Це означає, що процес відправлення правосуддя з точки зору стороннього спостерігача має сприйматися як неупереджений, і у громадськості не повинно бути жодних сумнівів щодо цього [5, 107].

На думку І. Л. Петрухіна законодавство містить складну систему гарантій, покликаних забезпечити як об'єктивну, так і суб'єктивну неупередженість судді в процесі розгляду ним справи [6, 213-241].

В діючому цивільному процесуальному законодавстві гарантією для учасників процесу розгляду їх справи об'єктивним та безстороннім судом є інститут відводу, який покликаний забезпечувати неупереджений розгляд цивільної справи, що сприятиме утвердженню правової держави, зміцненню законності, збільшення у громадян довіри до судів та ін. Так, ст. 20 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) передбачає підстави для відводу судді, якщо: 1) під час попереднього вирішення цієї справи він брав участь у процесі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, представник, секретар судового засідання; 2) він прямо чи побічно заінтересований у результаті розгляду справи; 3) він є членом сім'ї або близьким родичем сторони або інших осіб, які беруть участь у справі; 4) якщо є інші обставини, які викликають сумнів в об'єктивності та неупередженості судді; 5) було порушено порядок визначення судді для розгляду справи, встановлений частиною третьою статті 11-1 цього Кодексу.

Тобто, право на подання заяви про відвід судді від учасників процесу з підстав наявності у них сумнівів у його неупередженості та об'єктивності є однією з гарантій законності здійснення правосуддя. Окрім того, ЦПК України містить норму, яка також гарантує неупередженість здійснення правосуддя, запобігає в майбутньому скасуванню рішення суду з підстав незаконності складу суду при ухваленні судового рішення, зокрема ст. 22 ЦПК України, в якій законодавець аналізує заяви про самовідвід суддів та процесуальний порядок їх подання. Дана норма знайшла своє закріплення і в Кодексі суддівської етики (ст. 1, 15), де чітко зазначено, що «неупереджений розгляд справ є основним обов'язком судді, тому суд, у випадках передбачених процесуальним законодавством, має право заявити самовідвід», що робить такий відвід судді гарантією неупередженого судового розгляду та вирішення справи.

Окрім того, однією із засад законності, неупередженості судового розгляду є дотримання правил підсудності в цивільному судочинстві [7, 40] глава 1 ЦПК України, яка розглядається як сукупність цивільних справ, які підлягають розгляду і вирішенню по суті в даній конкретній ланці судової системи й у даному конкретному суді цієї ланки. Надзвичайно важливо з'ясувати, який саме загальний суд повинен розглядати дану справу по першій інстанції, тобто по суті. На жаль, на практиці мають місце випадки, коли справи розглядаються з порушенням правил підсудності, або позивач свідомо звертається до потрібного йому суду, а суддя, не бачить такого порушення, а отже, справа розглядається неналежним судом. Тому судді слід при відкритті провадження у справі вирішувати питання дотримання правил про підсудність позивачем і, безумовно відповідно до норм діючого законодавства реагувати на порушення даних правил, а також з особливою відповідальністю застосовувати норму ст. 116 ЦПК, в якій іде мова про порядок передачі справи до іншого

суду, оскільки реалізація цих вимог слугує забезпеченням компетентності та неупередженості суду.

Аналіз чинного процесуального законодавства дозволяє дійти висновку, що неупередженість суду найбільш повно проявляється у правилах оцінки доказів судом (ст. 212 ЦПК), а також у питаннях, які вирішує суд під час ухвалення судового рішення (ст. 214 ЦПК). Загалом суддям забезпечується свобода неупередженого вирішення судових справ відповідно до їх внутрішнього переконання, яке ґрунтується на вимогах закону. Яскравим прикладом цього є справа «Олександр Волков проти України» від 9 січня 2013 року, в якій заявник скаржився на порушення його прав за Конвенцією, стверджуючи, що його справа не розглядалася «незалежним та безстороннім судом», «судом, встановленим законом», також він обґрунтовував, що рішення у його справі ухвалювались без здійснення належної оцінки доказів, а важливі доводи, висунуті стороною захисту, не були належним чином розглянуті. За результатами розгляду справи ЄСПЛ встановив порушення п. 1 ст. 6 Конвенції щодо неупередженості суду з огляду на об'єктивні та суб'єктивні критерії [3].

На наш погляд, судді при здійсненні правосуддя повинні дотримуватись крім вимог діючого цивільного процесуального законодавства і етичних норм. Оскільки етичні вимоги, норми і правила моралі повинні стати внутрішньою потребою і виражати внутрішнє переконання кожного судді [8, 46]. Етично-психологічні якості судді сприяють всебічному і об'єктивному розгляду справ, спокійному, неупередженому ставленню до людей, попереджають появу у нього негативних якостей – упередженості, жорстокості і т.д. Упередженість спричиняє за собою односторонність оцінки зібраних у справі доказів, упередженість породжує судові помилки, оскільки припускає слідувати лише за фактами, які відповідають думці, що заздалегідь склалася [9, 384].

Складовими ефективного та неупередженого правосуддя є і матеріальна незалежність судді. Тобто належне економічне забезпечення судової влади є передумовою, яка безпосередньо впливатиме на якість здійснення правосуддя. Належне матеріальне та соціальне забезпечення є гарантією незалежності і неупередженості суддів. Право судді на належну суддівську винагороду є невід'ємним соціально-економічним правом людини. Саме тому міжнародні стандарти суддівської незалежності, аналіз положень Конституції України (ст. 126), Закону (ст. 47) свідчать, що незалежність судді забезпечується, зокрема, його належним матеріальним і соціальним забезпеченням.

Заслугує на увагу і позиція науковців та практиків стосовно такої гарантії неупередженості судді як безстрокове обрання суддів [10, 119-126]. Обрання суддів на посаду безстроково розглядається ними як важлива гарантія їх незалежності. Саме це передбачає і нині діюча Конституція України, яка в ст. 126 закріпила положення, що суддя обіймає посаду безстроково. Адже до цього часу судді обиралися на посаду вперше Президентом України на п'ять років, і лише після спливу цього терміну ВРУ безстроково. Зауважимо, що справді безстрокове обрання на посаду судді нерозривно пов'язане з принципом незалежності у здійсненні правосуддя. Обрання судді на посаду безстроково є виправданим, оскільки у судді не буде залежності від органів та осіб, які призначають їх на посаду, органів виконавчої влади, усунеться політичний вплив та ін. Однак, для дисциплінування суддів є пропозиція проводити через певний період атестації для них, що дасть змогу з'ясувати якість здійснення судочинства ними, дотримання процесуального порядку розгляду та вирішення цивільних справ, реалізацію принципів цивільного судочинства, рівень його кваліфікації тощо. Тому безстрокове обрання суддів є теж одним із чинників незалежності судді. Тривалий строк здійснення суддею повноважень є певним чином гарантією його неупередженості.

Висновки. Отже, неупереджений розгляд і вирішення цивільних справ є одним із фундаментальних завдань цивільного судочинства, неухильне дотримання якого сприятиме його законності, ефективності, підвищить авторитет судової влади, зміцнить віру громадян у чесність, незалежність, неупередженість і справедливість суду. Основними складовими неупередженого судового розгляду є: інститут відводу та самовідводу суддів; наявність правил щодо підсудності; правила оцінки та дослідження доказів; морально-етичні якості судді; матеріальне забезпечення діяльності суддів; безстрокове обрання суддів на посаду.

Список літератури

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Рішення Європейського Суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.min-just.gov.ua>.
4. Курс цивільного процесу [Текст] : підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.; за ред. В.В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 1352 с.
5. Цувіна Т.А. Незалежність суду у контексті практики Європейського Суду з прав людини [Текст] / Т.А. Цувіна // Актуальні проблеми судового права: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Івана Єгоровича Марочкіна (Харків, 30 жовт. 2015 р.) / ред.кол. : Л. М. Москвич (голова) та ін. – Х.: Право, 2015. – С. 106-108.
6. Судебная власть [Текст] / Под ред. И.Л. Петрухина. – М.: ТК Велби, 2003. – 720 с.
7. Патрюк М.В. Права та свободи громадян в цивільному судочинстві / М.В. Патрюк // Незалежний суд – гарантія захисту прав, свобод та інтересів людини і громадянина [Текст] : Матер. Всеукр. наук.-практ. конференції, 30 травня 2009 року. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – С. 39-43.
8. Настольная книга судьи [Текст] (Под ред. Горкина А.Ф. и др.). – М.: Юрид. лит., 1972. – 744 с.
9. Сорокотягин И.Н. Психология юриспруденции [Текст] – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 449 с.
10. Романюк Я. Реформування судової влади в Україні [Текст] / Я. Романюк // Право України. – 2014. – № 11. – С. 119-126.

Стаття надійшла 25.11.2016 р.

И. Ю. Татулич, канд. юрид. наук, ассистент
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича
Кафедра правосудия
ул. Университетская, 19, Черновцы, 58000, Украина

НЕПРЕДВЗЯТОЕ СУДЕБНОЕ РАССМОТРЕНИЕ – ГАРАНТИЯ ДОСТИЖЕНИЯ ОСНОВНЫХ ЗАДАНИЙ ГРАЖДАНСКОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА

Резюме

Исследовано одно из ключевых заданий гражданского судопроизводства – непредвзятое рассмотрение и решение гражданских дел. Проанализированы существующие в теории гражданского процессуального права взгляды ученых на правовую природу непредвзятого судебного рассмотрения гражданских дел. Раскрыты гарантии достижения непредвзятого судопроизводства. Охарактеризовано действующее процессуальное законодательство и практика Европейского Суда, регулирующие вопросы независимости и непредвзятости.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, непредвзятый, процессуальный порядок.

I. Yu. Tatulych, Candidate of Juridical Sciences, Assistant
Chernovtsy Yu. Fedkovych National University
the Department of Justice
Universytetska str., 19, Chernovtsy, 58000, Ukraine

IMPARTIAL TRIAL – A GUARANTEE OF ACHIEVING THE MAIN OBJECTIVES OF CIVIL JUSTICE

Summary

In this article we have investigated one of the main tasks of the civil legal proceedings – impartial hearings and civil proceedings ruling. The scientists' views on the legal nature that exist in the theory of civil procedural law are analyzed. We have also revealed the guarantees of impartial legal proceedings. Current procedural law and the European court' practice that regulate the subject matter of independence and impartiality of the court are characterized in the article.

Key words: legal proceedings, impartial, procedural order.